

Anadolu Selçuklularında Sosyal, Dinî ve Mezhebî Yapı

Yrd.Doç.Dr. Metin BOZKUŞ*

Giriş

Anadolu Selçukluları zamanında, müslüman toplumun sosyal ve dinî yapısı ile mezhebî eğilimlerinin tespit edilebilmesi ancak, Türklerin Anadolu'ya hangi inançlarla geldiklerine ve neler bulduklarına bağlıdır. Bundan dolayı biz önce, Türklerin Anadolu'ya göçlerini ve bu göçlerle birlikte Anadolu'ya taşınan dinî inanç boyutunu incelemeye çalıştık. Daha sonra Selçuklu yönetiminin uyguladığı sosyal ve dinî politika ile bu politikalara paralel olarak toplumsal yapıda kendiliğinden oluşan şehirli ile göçebe halkın birbirlerine bakış açılarını ve bunun dinî-mezhebî alana yansımalarını irdelemeye gayret ettik. Neticede ise günümüzde ön plana çıkan ve Anadolu'ya özgü olan Alevîlik ve Sünnîlik gibi ayrışmalar ile bunların o döneme ait tarihî temelleri olarak kabul edilen bir takım sosyo-ekonomik merkezli toplumsal olaylarla bağlantılarının olup-olmadığını tespitte çalıştık.

1. Türklerin Anadolu'ya Göçleri ve Sonrasında Oluşan Sosyal Yapı :

Büyük Selçuklu Devletinin kurulması ile Türkistan'dan İslâm ülkelerine hızlı bir göç yaşanmaya başlanmıştır. Selçuklu sultanları 1071 Malazgirt Savaşına kadar, hem Bizans'ın gücünü zayıflatmak ve hem de ülkede olası iç huzursuzlukları önlemek amacıyla yoğun bir şekilde cereyan eden bu Türkmen nüfusun Anadolu'ya sevkini teşvik etmişlerdir.¹ Yani, Selçuklu Yönetimi, göçebe Türkmenlerin kalabalık olmasının birtakım sosyal ve ekonomik sıkıntılara sebep olmasından endişe etmiş ve kendi yurtlarının selameti açısından, bir tedbir olarak, bu göçleri sürekli olarak Anadolu'ya yönlendirmişlerdir.

Türkistan'dan, önce İran, sonra Azerbaycan ve Doğu Anadolu topraklarına gelmiş olan Türkmenler, kaynakların ifade ettiği gibi, çok kalabalık olmaları nedeniyle yer bulma sıkıntısı çekmişler ve neticede Anadolu'yu, kendileri için kolayca fethedebilecek ve daha iyi yaşama imkanları temin edilebilecek bir ülke olarak görmüşlerdir.² Böylece, Anadolu'ya olan bu Türkmen göçünün siyasî sebepleri kadar iktisadî sebeplerinin de önemli olduğu görülmektedir.

1071 Malazgirt zaferi ile birlikte Anadolu'ya büyük bir Türk nüfusu göçü yaşanmıştı. Çünkü bu zaferin ardından, Bizans'ın askeri gücü zayıflamış ve artık Türkler karşısında güç oluşturacak bir ordusu kalmamıştı. Böylece Anadolu'nun daha kolay bir şekilde Türkleşme ve İslamlaşma dönemi başlamış ve bu süreç birkaç asır sürmüştü.³ Malazgirt savaşı sonrası yaşanan ve aralıksız olarak XIV. Yüzyıla kadar devam eden bu göç dalgaları ile Anadolu'ya gelen Türklerin büyük çoğunluğunu Maverâünnehir, Horasan, Azerbaycan ve Erran bölgelerinden gelen topluluklar oluşturmuştur.

Büyük Selçuklular açısından, Anadolu'nun fethi hayatî bir öneme sahipti. Çünkü yapılan bu fetihlerle ülkelerine gelen yoğun Oğuz göçleri karşısında bir yandan onlara yurt bulma ve onları yerleştirme işini sağlıyorlar, diğer yandan da kendi ülkelerinin iç huzurunu sağlamada zorluklarla karşılaşmıyorlardı. Bunlara ilaveten, Bizans'a karşı cihad faaliyetlerini de böylece devam ettirmiş oluyorlardı.⁴

Anadolu'ya İran'dan gelen göçlerin nedenlerinden birisi de, hiç şüphesiz Büyük Selçuklu Devletini kuran Oğuzların, devleti kuran unsur olmakla birlikte, bürokraside, yani devletin yönetim kademelerinde yer alamamış olmaları ve bundan dolayı da devlet yönetimine karşı olumsuz bir tavır almış olmalarıdır. Selçuklu yönetiminin bu şekilde kendi ırkdaşları olan Türkmenlere karşı bir nevi kayıtsız ve ilgisiz davranması ve onları devlet hizmetlerinden

* Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Öğretim Üyesi.

¹ Osman TURAN, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul, 1993, s. 35-36.

² Zeki Velidi TOĞAN, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981, s. 140-141.

³ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s. 37-38.

⁴ Osman TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1993, s. 75.

mahrum bırakması, Türkmenler üzerinde olumsuz bir takım etkiler bırakmıştır.⁵ Sonuçta Büyük Selçukluların İran'da, Anadolu Selçuklularının da Anadolu'da, Türkmenlere karşı ihmalleri ve yanlış hareketleri, her iki ülkeye büyük zararlar vermiş, belki de bu devletlerin zamanla zayıflayarak yıkılmalarına zemin hazırlamıştır.

Büyük Selçuklular tarafından Batı boylarına sevkedilen ve bundan dolayı da yönetime karşı nefret hissi duyan Türkmenler, Anadolu Selçukları zamanında da benzer bir muameleye tâbî tutulmuş ve Batı istikametinde uç bölgelere yerleştirilmişlerdir. Üç bölgelere sevkedilen bu Türkmen topluluklar, tabiatıyla yönetime karşı bir tepki olarak, geleneksel yapılarını koruma hususunda çok hassas davranmışlardır.⁶ Bu durum da Anadolu'da Türkmenler arasında dışa kapalı sosyal bir yapının oluşmasında ve böylece de eski inanç ve geleneklerin devam ettirilmesinde önemli bir etken olmuştur.

Büyük Selçuklular zamanında, sosyal ve ekonomik sebeplerden dolayı Türkistan'dan Anadolu'ya kalabalık bir Türkmen göçünün yaşandığını ifade etmiştik. Anadolu'ya gelen bu Türkmen topluluklar İslamiyeti benimsemekle beraber, onu kendi sosyal ve ekonomik imkanları ölçüsünde öğrenmeye ve yaşamaya çalışmışlardır. Neticede tıpkı Büyük Selçuklular zamanında olduğu gibi, Anadolu'da da yerli müslüman halk, birtakım inanç ve davranışlarından dolayı bu göçebe topluluklardan pek hoşlanmamıştır. Ağırlıklı olarak, Arap-Fars kültür unsurları ile desteklenen devlet yönetimi de, göçebelere karşı benzer bir bakış açısıyla yaklaşmış ve onları kazanmaktan çok başından savmaya çalışmıştır. Bu durum, Türkistan'da olduğu gibi, Anadolu'da da göçebelere dillerini kolayca anlayabildikleri bazı derviş ve şeyhleri kendilerine önder olarak kabul etmelerini ve dini bilgilerini onlardan öğrenmelerini beraberinde getirmiştir.⁷ Daha sonraları geleneksel göçebe kültürünün bir devamı niteliğindeki, bir takım sema ve raks ayinleri icra eden bu şeyh ve dervişlere yönetim kadrosunun ilgi duymuş olması, onların zorunlu olarak Türkmenlerin ruhî anlayışına uyma ihtiyacından kaynaklanmıştır.

Anadolu'ya gelen ilk Türkmen Topluluklar, genellikle göçebe bir hayatı sürdüren topluluklardı. Ancak XIII. Asırdan itibaren, göçebelere birlikte, şehirlerde yaşayan sanatkarlar, tüccarlar ve alimler de Anadolu'ya gelmişlerdir.⁸ Dolayısıyla bu asırdaki göçlerin çok farklı zümreleri Anadolu'ya taşıdığını görmekteyiz.

Anadolu'ya gelen ve sayıları 1-2 milyon arasında bulunan göçebe Türkmenler Anadolu Selçuklu devleti içerisinde her alanda önemli değişmelere sebebiyet vermişlerdir. Mesela, Yönetim, gelen göçebe toplulukları asayiş nedeniyle küçük gruplar halinde Doğu ve Orta Anadolu'nun bozkırlarına dağıtma ihtiyacı hissederken, göçebeler de göçten önce yaşadıkları bölgelerin şartlarına benzer özellikler taşıyan bölgelerde yaşamayı kendilerince tercih etmişlerdir.⁹ Yönetim, göçlerle gelen halkı yerleştirme konusunda, daha önceden de şehirlerde yaşamış olanları, genellikle şehir merkezlerine köylere ise daha önceden kırsalda göçebe olarak yaşayanları yerleştirmiştir. Böylece Anadolu'ya gelen toplulukların kendi sosyal sınıflarına bağlı olarak yerleştirildiklerini görmekteyiz. Bu yerleştirme politikası ile de yönetimin, sosyal bütünlüğün sağlanmasını ve ekonomik verimliliğin artırılmasını amaçladığını söyleyebiliriz. Böylece göçebelere ancak yaylalarda ve kışlaklarda hayvancılık yaparak üretime katkı yapabilecekleri düşünülmüş, esnaf ve tüccar grubunun da şehirlerde yerleştirilmeleri uygun görülmüştür. Buna bağlı olarak, büyük bir çoğunluğu hayvancılıkla uğraşan ve hayvanlarını doyurmak için sürekli kışlak ve yazlık bölgeleri gezmek zorunda olan Türkmenler, aynı zamanda zor hayat şartlarına karşı kendi içlerinde güçlü, geleneksel sosyal bir yapıyı da oluşturmuşlardır.

⁵ Faruk SÜMER, *Oğuzlar*, İstanbul, 1980, s. 117.

⁶ Togan, *a.g.e.*, s. 217.

⁷ M. Fuad KÖPRÜLÜ, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 1984, s. 14; Togan, *a.g.e.*, s. 220; Ahmet Yaşar OCAK, *Kalenderiler*, Ankara, 1992, s. 24; Emel ESİN, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*, İstanbul 1978, s. 89.

⁸ M. H. YİNANÇ, *Anadolu'nun Fethi*, İstanbul, 1944, s. 168.

⁹ KÖPRÜLÜ, *a.g.e.*, s. 164-166; İsa DOĞAN, *Türklük ve Alevilik*, Samsun, 1997, s. 145-146.

2. Dinî Yapı :

Selçuklular döneminde Anadolu'daki dinî hayatın bilinmesi açısından, Oğuz Türklerinin baştan beri yayılmış oldukları bütün Horasan, Azerbaycan, Irak ve Suriye bölgelerindeki dinî hayatlarının dikkatle incelenmesi gerekmektedir. Çünkü Oğuzların, yurtlarını terk ettikten sonra ilk uğrak yerleri Horasan olmuştur. Horasan, Oğuzların yayılmalarında bir çıkış vazifesi görmüştür. Oğuzlar böylece burada müşterek bir dini anlayışa sahip olmuşlar ve gittikleri her yere bu dini duygu ve düşüncelerini götürmüşlerdir.¹⁰ Bu bağlamda Anadolu'daki dini hayatı inceleme konusu yaparken, Türklerin Horasan ve İran sahasında bulduklarında, büyük ölçüde İran, hatta kısmen Hint kültürünün tesirinde kalarak yayıldıkları hemen her bölgeye bu kültürlerin izlerini taşımış olmalarını dikkatten uzak tutmamalıyız.

Önceden de işaret ettiğimiz gibi, Anadolu'daki dini hayat, Anadolu öncesi yaşanan dini hayatın bir devamı niteliğinde olmuştur. Anadolu öncesinde olduğu gibi Anadolu'da da şehirli ve göçebe topluluklar arasındaki dini hayat bakımından var olan bir takım farklılıkları burada da aynen devam etmiştir. Özellikle Selçuklular zamanında Anadolu'da kentli halkın çoğunlukla kitabî-sünnî anlayışa sahip olduğunu düşünürsek, köylerde ve uç bölgelerde yaşayan, şifahî ve geleneksel inanç yapısını taşıyan, çoğu göçebelerle bu şehirli sünnî halk arasında dini anlayış bakımından farklılıkların daima var olduğu düşünülebilir.

Dini ilimlerin öğretildiği medreseler ile birtakım dini müesseselerin ağırlıklı olarak şehirlerde olması, şehirli halkın, tabiatıyla göçebe ve köylü halka nispeten daha yüksek bir din bilgisi ve kültürüne sahip olduğu gerçeğini ifade etmektedir. Şehirlerden uzak bölgelerde yaşayan halk ise, Türkmen şeyh ve dervişlerin etkisinde dini bilgileri zayıf ve inançları çoğunlukla geleneksel ananelere dayalı dini bir hayatı sürdürmüştür.¹¹ Bu göçebe Türkmenlerin kitabî-dini bilgiler açısından zayıf olmaları, onları, Ehl-i Sünnet anlayışıyla tam örtüşmeyen bazı mezhebî ve tasavvufî faaliyetlerin propagandaları karşısında pasif bir durumda bırakmış olması düşünülebilir. Ancak bu durum, Türkmenlerin bütünüyle Ehl-i Sünnet dışı mezhep ve tarikatların inançlarını benimsedikleri anlamına gelmez.

Yine bu bağlamda Türkmenlerin karşılaştıkları farklı din ve mezhep mensuplarına karşı hoşgörülü yaklaşımları da yine onların Ehl-i Sünnet dışı inanışları benimsediklerine dair bir anlam ifade etmez. Çünkü onların bu hoşgörülü yaklaşımının benzeri bütün Selçuklu Türklerinde görülmektedir. Özellikle XII. Ve XIII. Yüzyıllarda, derviş gazilerin inanç ve davranışlarında, İslâm dünyasının hiçbir yerinde karşılaşmadığımız bir dini müsamahayla birlikte cihad ve İslamlaştırma anlayışının beraber olduğunu görmekteyiz.¹²

Moğol istilası ile birlikte farklı tarikatlere mensup şeyh ve dervişler, gerek emniyet açısından ve gerekse fikirlerini daha kolay bir şekilde yaymak amacıyla Anadolu'yu kendileri için iyi bir ortam olarak tercih etmişlerdir. Bunlardan yüksek ve gelişmiş kültür çevresinden gelenler genellikle şehirlere yerleşmiş ve bürokraside etkin rol oynamışlardır. Göçebeler arasındaki tasavvufî hayat ise, daha çok eski Türk inanışlarındaki Ozanları çağrıştıran babalar vasıtasıyla, şehirlerde yaşanandan farklı olarak, daha basit ve sade bir anlayış biçimiyle ve Anadolu şartlarına da uygun bir halk tasavvufu şekliyle yayılmıştır. Bu aynı zamanda göçebe Türkmenlerin dini anlayışını da yansıtmıştır. Dinî önderlerin bunlara öğrettiği müslümanlık, Türkmenlerin yaşayışına uygun, sade ve daha çok menkıbelere dayalı, tasavvufî yönü, yani duygusallığı ağır basan bir müslümanlık anlayışı şeklinde olmuştur. Bu anlayışa sonradan bir nevi Türk Halk Müslümanlığı da denilmiştir. Çünkü bu Türkmen boyları, henüz yüzeysel bir İslâm anlayışına sahip olduklarından, hem eski şâmânî inançları ve hem de atalarından kalma bir takım geleneksel sözlü inançları bünyelerinde taşımışlardır. Aynı zamanda, bunlar, şehirlerde

¹⁰ Osman ÇETİN, *Anadolu'da İslamiyetin Yayılması*, İstanbul, s. 121. Bkz. Y. Ziya YÖNÜKAN, "Orta Asyada Türk Boyları", *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, C. 5, sayı: 24, s. 56-57, 62.

¹¹ Tahir Harimi BALCIOĞLU, *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları*, İstanbul, 1940, s. 31-32.

¹² Claude CAHEN, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (Çev. Yıldız Moran), İstanbul, 1979, s. 204, Mustafa İLHAN, *Köprülüzade Mehmet Fuat ve Türkiye Tarihi*, Kayseri, 1991 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 140.

yaygın olan Fars kültürünün her türlü etkisinden uzak olarak, Türkçe konuşan “abdâl” veya “dede-baba” unvanlarını taşıyan din büyüklerinin vaazlarını heyecanla dinlemiş ve anlatılanları yaşamaya çalışmışlardır¹³. Dini yaşantıları açısından Türkmenler, İslâm’ın öngördüğü kimi dini kuralları tamamen özümseyememiş, buna karşın eskiden beri devam ettiregeldikleri sazlı-sözlü şölenleri devam ettirmişlerdir. Bu noktada, namaz, oruç, hac gibi göçebe hayatı ile birlikte ifa edilmesi güç olan ibadetler, Türkmenlerin ilgisini çekmemiştir. Böylece Türkmenler din büyükleri olarak bildikleri baba ve dedeler tarafından telkin edilen eski geleneklerine de uygun olan, sade ve sûfiyâne bir dille sunulan bir İslâm anlayışını kendilerine daha yakın bulmuşlardır.¹⁴ Türkmenler, kendilerine ilahiler, şîrler okuyan ve Allah rızası için kendilerine nasihatta bulunan bu şeyhleri eskiden kutsallık verdikleri ozanlara benzetmişler ve onların söylediklerine tabi olmuşlardır.

Anadolu’ya devam eden sürekli göçler, aynı zamanda İslâm öncesi inanç unsurlarının da Anadolu’ya taşınmasını sağlamış ve böylece göçebe Türkmen kültürünün takviyesine sebep olmuştur. Anadolu’da göçler sonucu yaşanan İslâmlaşma XIV. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir.

Anadolu’ya göçlerle birlikte, özellikle Moğol İstilasından sonra pek çok alim gelmiş ve bunların eliyle de medreseler devlet kademesinde etkili olmuştur. Yönetimin Farsça’yı resmi dil olarak kabul etmiş olması da bu gerçeğe dayanmıştır. Buna bağlı olarak devletin kuruluşu sırasında hizmet ederek sıkıntı çekmiş olan ve eski Türk kültürünü yaşatan Türkmenler ise devletin bu gidişatı karşısında millî kültürlerini temsil maksadıyla Farsça yerine Türkçe’yi yerleştirmeye çalışmışlardır.¹⁵ Türkmenler, kendi geleneklerini devam ettirmek pahasına yönetim tarafından kendilerine teklif edilen uzlaşmayı ve zorunlu iskanı da reddetmişlerdir. Bu da Türkmenlerin yönetimle var olan ilişkilerine zarar vermiştir.

Bu açıklamalar ışığında Anadolu’daki İslâmlaşma olayını oluşum itibarı ile değerlendirmek gerekirse, bunu; medrese alimleri ile tekke ve tarikat mensupları olmak üzere iki grupta değerlendirebiliriz. Medrese alimleri İslâmiyetin Ehl-i Sünnet inancına bağlı kalarak dinî, hukukî ve sosyal muamelelerle ilgili konularla meşgul olmuşlarken, tarikat ve tekke mensupları ise daha çok mistik düşüncelere bağlı kalmışlardır. Bunlar arasında büyük şehirlerin zengin ve aristokrat zümrelerine hitap eden tarikat liderleri olduğu gibi, bunlardan farklı olarak Türkmen çevrelerden oluşan köy, kasaba ve uç bölgelerdeki halka hitap eden tarikat şeyhleri de varolagelmıştır. Bu ikinci kesim kendi dini görüşlerine uygun olan inanç, ayin ve ibadetlerini cemaat yapılarına uygun olarak devam ettirmişlerdir. Bu göçebe Türkmenlerin eski inançlarını devam ettirmelerinde, tarikat şeyhlerinin aynı zamanda birer kabile şefi olmasının büyük etkisi olmuştur. Böylece hem şeyh hem de şef olan bu şahsiyetler, kabilelerini daha kolay bir şekilde idare etmişlerdir. Netice itibarıyla, Anadolu Selçukluları sünî İslam anlayışını bir devlet politikası olarak savunmuş, Türkmenler ise İslamiyeti müslüman olmadan önceki inanç ve geleneklerin etkisinde kalarak anlamış ve buna uygun tarzda zahirî bir İslâm anlayışına tâbi olmuşlardır.

3. Mezhebî Yapı :

Anadolu’da yaşayan müslüman halkın arasında var olan en önemli dinî farklılığın, şehirlerde yaşayan halk ile göçebe Türkmenler arasındaki anlayış farklılığı olduğunu biliyoruz. Bu anlayış farklılığı sonraki dönemlerde de devam etmiş ve Anadolu’da resmî sünî din anlayışı dışında farklı bir müslümanlık anlayışı oluşmuştur. Zaman içerisinde bu din anlayışı farklılığı, topluluklar ve devletle göçebe Türkmenler arasında bir takım mücadelelere sebebiyet vermiştir. Şehirli halkın, göçebeleri küçük görmeleri, şehirli ile göçebeyi ayırt etmek için göçebeler hakkında “Akılsız Türkler” “Pis Türkler” “İsyancı Dinsiz Türkler” gibi suçlamalarda

¹³ Balcıoğlu, a.g.e., s. 147; Ahmet Yaşar OCAK, *Babailer İsyanı*, İstanbul, 1996, s. 63-64, Bkz. Yörükân, a.g.m., C. 5, sayı: 24, s. 52.

¹⁴ Hüseyin Gazi YURTAYDIN, *İslam Tarihi Dersleri*, Ankara, 1982, s. 56.

¹⁵ Balcıoğlu, a.g.e., s. 162-163; Çetin, a.g.e., s. 158.

bulunmaları taraflar arasında bir kopukluğu oluşturmuştur. Yine devletin toprak rejimindeki uygulamaları, koymuş olduğu ağır vergiler ve kimi devlet yöneticilerinin Türkmenlere kötü davranmaları Türkmenlerle Selçuklu yönetimi arasında bir mücadelenin oluşmasına zemin hazırlamıştır.¹⁶

Anadolu Selçuklularında var olan bu toplumsal anlayış farklılığı, Türkmenler arasında resmî sünnî anlayışın dışında bir anlayışın kabul edilip yayılması için her türlü ortamı müsait hale getirmiştir. Bu mücadele, neticede Türkmenlerin Selçuklu yönetimine karşı isyan etmelerine kadar varmıştır. Günümüzde bu konuda tartışılan husus, bu isyanın temelinde varolan birtakım sosyal ve ekonomik sebeplerin yanında, dini anlayış farklılığından doğan herhangi bir etkenin de olup olmadığıdır. Bazı araştırmacılar, Türkmenlerin bu rahatsızlığını örneğin, Babaî İsyânında olduğu gibi, Selçuklu yönetiminin uyguladığı haksız uygulamalara karşı halkın tabî bir tepkisi olarak değerlendirmekte ve bu olayın temelinde din ve mezheple ilgili bir sebebin olmadığını ifade etmektedirler.¹⁷ Bu görüşe göre, Babaî hareketini başlatanlar ve bu harekete katılanlar sünnîdirler. Selçuklu yönetiminin zulmüne karşı çıkmışlardır. Selçuklu yönetimi ise, savaşmayı meşrulaştırmak için bunlara “Rafîzî”, “Haricî” gibi çağrışımlar veren bir takım sünnîlik dışı isnatlarda bulunmuştur. Bazı araştırmacılar ise, bu isyanın temelinde diğer sosyal ve ekonomik sebeplerin yanında din anlayışının da etkili olduğunu ileri sürmektedirler. Bu anlayışta olanlara göre bu isyanı başlatanlar şîliğe meyyâldirler. İsyana katılan Türkmenler de zaten sünnîlik dışı bir müslümanlık anlayışına tabi olarak yaşamaktaydılar. Böylece bu isyanın dini anlayış farklılığından kaynaklandığı kimi yazarlar tarafından özellikle vurgulanmaktadır.¹⁸

Bu dönemde, Anadolu’da var olan şîî-batınî mezheplerin faaliyetleri hakkında kesin bir şey söylenmemekle beraber, Türkmenlerin, özellikle de Babaîler İsyânını başlatan Baba İshak ve Baba Resûl’ün şîlikle ilgilerinin olup olmadığı meselesi de önemli görülmektedir. Çünkü Baba İlyas’ın Türkmenleri etkilediği muhakkaktır. Ancak Türkmenlere neler öğrettiğine dair bugün birinci elden bilgilere sahip bulunmamaktayız. XIII. Yüzyılda Selçuklu yönetiminin sünnî olmasına rağmen, Türkmenlerin atalarından kalan inanışları devam ettirmelerinde, şîliğe dönük bir propagandanın da etkili olması mümkün görülebilir.¹⁹ Netice itibarıyla 1240 yılında patlak veren Babaî İsyânının temelinde Selçukluların temsil ettiği resmî anlayışa karşı millî bir ayaklanma olduğu ve bu isyandan sonra Türkmenlerin şîî-batınî unsurların etkisinde daha çok kalmış olabilecekleri söylenebilir.²⁰

Selçuklular zamanında Anadolu’da yaşayan Türkmenlerin dinî-mezhebî inançlarını kısaca sunmaya çalıştık. Şimdi de buna paralel olarak bu dönemde yaşayan halkın inançlarında günümüzde anlaşıldığı şekliyle bir tür Şîlikten ve Alevîlikten söz edilebilir mi, bunu izaha çalışacağız :

Şîlik veya sünnîlik dışında, hareket ettiğini farzettığımız, Babaîler hareketi dışında, Anadolu’da resmî anlayışa karşı oluşan bir tepki hareketi yaşanmamıştır. Bilindiği gibi, Türklerin İslâmiyeti kabul ettiği ve İran’a göç ettiği yıllarda, aralarında sünnî davetçilerin yanında şîî davetçilerin de bulunmasından hareketle, Türkler arasında sünnîlik kadar şîiliğin de benimsenmiş olması mümkündür. Sonradan Abbasiler zamanında Türklerin sünnîliği seçtiği ve Selçuklu Devleti’nin de sünnîliği resmî din anlayışı olarak benimseyip koruduğu bilinmektedir. Ayrıca Anadolu’da Moğolların şîliğe yardım etmiş olmaları düşünülebilir. İlhanlıların ise, çoğunlukla müslüman olmadıklarından dolayı mezhepler arasında tarafsız kalmış olmaları mümkündür. Bundan da resmî anlayış olan sünnîliğin menfî yönde etkilendiğini düşünebiliriz. XIV. yüzyılda Moğolların halk bazında sünnî müslümanlığı kabul etmeleri yanında hükümdarların şîliğe meyyal görünmeleri Anadolu’da şîiliğin gelişmesine yardımcı olmuştur

¹⁶ Sümer, *Oğuzlar*, s. 39-41; Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 38-45; Doğan, a.g.e., s. 170.

¹⁷ Fırlıklı, *Türkiye’de Alevîlik Bektaşîlik*, İstanbul, 1994, s. 118-124; Doğan, a.g.e., s. 171; Mikail Bayram, “Baba İshak ve Ahi Evren”, *Diyanet Dergisi*, XVIII, 1979 s. s. 69-78.

¹⁸ Balcıoğlu, a.g.e., s. 83, 152-154; Ocak, a.g.e., s. 84-86.

¹⁹ Cahen, a.g.e., s. 225.

²⁰ Yurtaydın, a.g.e., s. 84-85.

denilebilir. Şiîliğin Anadolu'da Moğolların Anadolu'yu istila etmeleri ile yayılma imkanı bulunduğu bir gerçektir. Ancak bundan önce Anadolu'da bir şiî hareketinin olup olmadığını belirtmek zordur. Belki bunu takip eden iki yüz yıl içinde Doğu Anadolu'daki Türkmenler arasında şiîliğin bazı izlerini bulmak mümkündür. Yine Anadolu Moğollar döneminde de önceden olduğu gibi bir müslüman ülke olarak varlığını devam ettirmiştir. Moğolların, önceleri mezheplerle ilgisizliğinden dolayı, şiîler Selçuklular zamanında bulamadıkları propaganda imkanını bulmuşlardır. Buna rağmen Anadolu'da bu dönemde sünîlik ile şiîlik arasındaki farklılıkların pek iyi anlaşılmadığı kanaatindeyiz.²¹

Netice itibariyle XVI. Yüzyılda İran'da kurulan Safevilere kadar, Anadolu'da daha önce buralara sızmış birtakım şiî unsurlar olmakla beraber, durumun pek net olmadığı ve hiçbir kimsenin kendisini şiî sayarak sünîliğe karşı olduğunu ifade etmediği bilinmektedir. Ne cahil halk içerisinde ve ne de tutucu ve din dışı eğilimler arasında herhangi bir inanç ayırımının yapıldığı ve ne de daha kültürlü çevrelerde şiîliğe ve sünîliğe ait öğelerin her zaman net bir biçimde ortaya konduğu görülmemiştir. Bu durumun, İran'da Safeviler tarafından şiîliğin resmî mezhep olarak benimsenip ve Anadolu'ya ihraç edilmeye başlanmasına kadar devam ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Ayrıca Anadolu'da yaşayan halk arasında şiîlikten bağımsız olarak çoğu tasavvufî çevrelerde görülen Hz. Ali ve Ehl-i Beyt ile ilgili sevgiyi de doktriner bir şiîlik olarak görmek doğru olmaz kanaatindeyiz. Anadolu'daki Türkmenler arasında yaygın olan Hz. Ali inancı ile X. Yüzyılın başlarında bazı Türklerin Hz. Ali konusunda aşırıya gitmeleri arasında belirgin bir fark vardır. Anadolu'da yaygın olan Hz. Ali inancının resmi sünî anlayışa tam anlamıyla uymadığı, Türkmenlerin Hz. Ali'ye bazı düşünce tarzları ile daha fazla sempati duydukları görülmüştür. Bunlara rağmen Türkmenler, sünîlik ve şiîlik gibi inançlarla ilgili tartışmalardan çok uzak bir şekilde, Türkmen babalarının öğrettiklerine tabi olmuşlardır denilebilir.²²

İslamiyet Türkler arasında, başlangıçta Budizm, Maniheizm ve Şamanizm gibi eski dinlerle bazı yönleriyle benzerlik arzeden Şiîlik ve tasavvuf yoluyla yayılmıştır. Ancak daha sonradan, Türkler bazı bölgelerde İslâmın bir mezhebinden diğerine geçmişlerdir. Türkler, Anadolu'ya göç ettiklerinde beraberlerinde şeyh ve dervişlerini de getirmişlerdir. Bunların müslümanlığı yüzeysel olup, eski geleneksel inançlarını devam ettirdikleri kuvvetle muhtemeldir.²³ Yine Türkistan'ın bazı kalelerinde İsmailiyye mezhebine bağlı olarak faaliyet gösteren Türklerin bulunduğu ve bunların aracılığı ile de bazı göçebe Türk boylarının İsmailî inanışlara bağlı oldukları varsayılmaktadır. Sonunda Sünî inanca ters düşen İsmailî mezhebi ve Kalenderî tarikatına mensup kimi derviş ve dâîlerin sapık yaşantıları yüzünden Türkmenlerin de yönetim tarafından onlara yakınlıkla suçlanmasına ve ayrıca Türkmenlerin içe dönük bir sosyal yaşantıyla eski inançlarının izlerinin yaşatılmasına neden olduğunu söyleyebiliriz.²⁴

Sonuç olarak, Selçuklular zamanında Anadolu'da yaşayan Türkmenlerin “Şiî” ya da “Alevî” oldukları inancını ve böyle isimlendirildiklerini doğrulayacak ciddî bir kanıtın olmadığı kanaatindeyiz. Ancak göçebe hayat tarzı ile yerleşik hayat tarzı arasında İslâmî anlayışta bir farklılığın olduğu ve bunun daha doğru bir tespit olacağı düşüncesindeyiz.

²¹ Balcioğlu, a.g.e., s. 8; Bkz. Cahen, a.g.e., s. 256-338.

²² Bkz. Yurtaydın, a.g.e., s. 76-84; Ahmet Vehbi ECER, “Tarihte Türkler, İslamiyet ve Mezhepleri”, *Erdem (Atatürk Kültür Merkezi Dergisi) Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı*, C. 8, Sayı: 23, Özel Sayı: II, s. 489.

²³ Balcioğlu, a.g.e., s. 47-48, 76; Sümer, a.g.e., s. 157.

²⁴ Ocak, *Babiler İsyanı*, s. 66, 69-119, Bkz. Nizamül-Mülk, *Siyasetname*, çev. Nurettin Bayburtluğil, İst. 1981, s. 259, 282, 284, 285, 315, 316, 324; Balcioğlu, a.g.e., s. 64-65.

KAYNAKÇA

- Ahmet Vehbi ECER, “Tarihte Türkler, İslamiyet ve Mezhepleri”, *Erdem (Atatürk Kültür Merkezi Dergisi) Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı*, C. 8, Sayı: 23, Özel Sayı: II.
- Ahmet Yaşar OCAK, *Babailer İsyanı*, İstanbul, 1996, s. 63-64, Bkz. Yörükkan, a.g.m., C. 5, sayı: 24.
- Ahmet Yaşar OCAK, *Kalenderiler*, Ankara, 1992.
- Claude CAHEN, *Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler*, (Çev. Yıldız Moran), İstanbul, 1979.
- Emel ESİN, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*, İstanbul 1978.
- Faruk SÜMER, *Oğuzlar*, İstanbul, 1980.
- Fığlalı, *Türkiye’de Alevilik Bektaşilik*, İstanbul, 1994.
- Hüseyin Gazi YURTAYDIN, *İslam Tarihi Dersleri*, Ankara, 1982.
- İsa DOĞAN, *Türklük ve Alevilik*, Samsun, 1997.
- M. Fuad KÖPRÜLÜ, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 1984.
- M. H. YİNANÇ, *Anadolu’nun Fethi*, İstanbul, 1944.
- Mikail Bayram, “Baba İshak ve Ahi Evren”, *Diyanet Dergisi*, XVIII, 1979.
- Mustafa İLHAN, *Köprülüzade Mehmet Fuat ve Türkiye Tarihi*, Kayseri, 1991 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Nizamül-Mülk, *Siyasetname*, çev. Nurettin Bayburtlugil, İst. 1981.
- Osman ÇETİN, *Anadolu’da İslamiyetin Yayılması*, İstanbul.
- Osman TURAN, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul, 1993.
- Osman TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1993.
- Tahir Harimi BALCIOĞLU, *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları*, İstanbul, 1940.
- Y. Ziya YÖNÜKAN, “Orta Asyada Türk Boyları”, *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, C. 5, sayı: 24.
- Zeki Velidi TOĞAN, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981.